

JAROSŁAW PIETRZAK

Instytut Historii i Archiwistyki

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

ORCID: 0000-0003-0341-2273

e-mail: jaroslaw.pietrzak@up.krakow.pl

Służba dyplomatyczna kobiet w drugiej połowie XVII wieku

Inspiracje francuskie w Rzeczypospolitej

Women's diplomatic service in the second half of the 17th century

French inspirations in the the Polish-Lithuanian Commonwealth?

Słowa kluczowe:

Francja, dyplomacja,
kobiety, ambasadorowa,
historia kobiet

Keywords:

France, diplomacy, women,
ambassador, female
history

Women's diplomatic service in the second half of the 17th century. French inspirations in the the Polish-Lithuanian Commonwealth

The second half of the 17th century brought women a chance for marking their role in public life. In France, under the influence of the „*quarrel des femmes*” and the experiences of the courts of French queens, aristocrats became intermediaries in diplomatic activities. The ladies engaged in peace negotiations and came to the courts on missions. A breakthrough was the awarding of the extraordinary ambassadorial rank of Renée du Bec-Créspein during the trip to the Polish court. Since then, women have made more trips, even to countries as far away as Persia. In the Polish-Lithuanian Commonwealth, unlike in France, the participation of women in the public sphere was negligible. The appearance of Ludwika Maria Gonzaga de Nevers and Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska encouraged the ladies to take more committed diplomatic actions. The work presents the cases of Małgorzata Kotowska and Teresa Słuszkowa née Gosiewska, who undertook secret missions at European courts.

W badaniach poświęconych służbie dyplomatycznej silnie akcentowana jest rola mężczyzn przy jednoczesnym marginalizowaniu w tej dziedzinie udziału kobiet¹. Pragnę zastanowić się nad obecnością pań w polityce zagranicznej drugiej połowy XVII w. oraz nad możliwymi źródłami, czy inspiracjami, tego zjawiska w Rzeczypospolitej. Należy również wyjaśnić, dlaczego kolebką aktywności kobiecej w dziedzinie spraw zagranicznych stała się Francja.

Na przełomie XVI i XVII w. coraz silniej głoszone apologię życia kobiet, wskazywano na potrzebę ich edukacji i partycypacji w życiu publicznym oraz postulowano równouprawnienie płci². Rozwój intelektualny w takich dziedzinach jak filozofia, historia, poezja, a nawet retoryka, miał uczynić z kobiet sprawne i pełne ogłady uczestniczki dyskusji. Możliwość zdobycia wiedzy i poloru towarzyskiego zapewniały kobietom jedynie salony, będące w XVI i XVII w. niczym innym jak przestrzenią konwersacji, w której kobiety wymieniały wieści z życia dworu, szeroko pojętej polityki, rozprawiły o ideałach literackich, ćwiczyły język wypowiedzi, osiągając w tym granice perfekcji³. Jako przykłady można podać spotkania organizowane przez Małgorzatę Walezjuszkę w latach 1605–1615 w jej rezydencji przy quai de Malaquais oraz funkcjonujący w latach 1618–1665 salon Katarzyny markizy de Rambouillet przy rue Saint-Thomas-du-Louvre, zwany „chambre

- 1 *Beyond ambassadors, consuls, missionaries, and spies in premodern diplomacy*, eds M. A. Ebben, L. Sicking, Brill, Leiden 2021 (Rulers & Elites).
- 2 W XVII w. w związku z zapoczątkowanym sporem o kobietę, tzw. *querelle des femmes*, zrodził się nurt literatury broniący praw kobiet. Zaliczał się do nich słynny *L'Alphabet de perfection des femmes*, będący ripostą na dzieło Jacquesa Oliviera z 1617 r., oraz utwory powstałe w kręgu dworu królowej Anny Austriackiej, m.in. *Les éloges et les vies des reynes, des princesses et des dames illustres en piété* Hilariona de Costa (1630), *Galerie des Femmes Fortes*, autorstwa Pierra de Moyne (1647), czy *Panégirique des Dames* Gabreilla Gilberta (1650). Osobny nurt reprezentowały prace dydaktyczne Marii Gournay *Égalité des Hommes et des Femmes* z 1622 r. oraz *Grief des Dames* z 1626 r., i w końcu dzieło François Poulain de la Barre *De l'Éducation des dames pour la conduite de l'esprit dans les sciences et dans les mœurs* z 1674 r., w których autorzy postulowali dostęp kobiet do edukacji na równi z mężczyznami.
- 3 M. Malinowska, *Sytuacja kobiet w siedemnastowiecznej Francji i Polsce*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 139–183; B. Cravieri, *Złoty wiek konwersacji*, tłum. J. Ugniewska, K. Żaboklicki, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009, s. 13–25; N. Aronson, *Madame de Rambouillete ou le magicienne de la chambre bleue*, Fayard, Paris 1988.

bleue”, w którym podczas konwersacji dzielono się nowinkami z dziedziny polityki, sztuki, literatury oraz doskonalono język wypowiedzi.

Wiedza i umiejętności związane z negocjacjami dyplomatycznymi były nabywane także przez podpatrywanie i analizowanie aktywności francuskich królowych wykorzystujących swoją pozycję regentek. W czasach regencji Ludwika Sabaudzkiej, Katarzyny Medycejskiej, Marii Medycejskiej oraz Anny Austriaczki zaobserwować można zaangażowanie żon monarchów w sferę politykę mimo bariery, jakie stawiało im prawo salickie⁴. Wskazać wypada na działalność Anny de Beujeu, córki Ludwika XI, uznawanej za autorkę traktatu pokojowego z Étaples z 1492 r.⁵ Jej naśladowczynią była Ludwika Sabaudzka, matka Franciszka I i regentka Królestwa w latach 1527–1529, główna negocjatorka pokoju z Cambrai (zwanego także pokojem dam)⁶. Ingerowanie w politykę zagraniczną stało się również przedmiotem

- 4 W szerszym znaczeniu „prawo salickie” oznaczało zbiór praw zwyczajowych Franków salickich z zakresu prawa karnego, procesowego, rodzinnego i spadkowego, który uformował się na przełomie V i VI w. n.e., w czasach panowania Merowingów. W węższym ujęciu stanowiło ono zasady regulujące następstwo tronu francuskiego, wykluczające kobiety z dziedziczenia praw sukcesyjnych. W XIV w. dwukrotnie wykorzystywano jego zapisy. Po raz pierwszy powołano się na jego zapisy w 1316 r. Po śmierci Filipa IV Pięknego tron oddano jego pierworodnemu synowi Ludwikowi X, który zmarł w tym samym roku. Wówczas drogę do tronu zagrozdono jego żonie Klemencji Węgierskiej oraz córce Joannie. Szansę wykorzystał więc brat zmarłego Filip, hrabia Poitiers, który koronował się na władcę Francji w 1317 r. i rządził jako Filip V. Po jego niespodziewanej śmierci w 1322 r. tron oddano ostatniemu z braci – Karolowi IV. Wraz z jego śmiercią w 1328 r. zakwestionowano po raz kolejny prawa córek Ludwika X, Filipa V i Karola IV oraz ich siostry Izabelli, żony króla Anglii Edwarda III, w obawie o przejęcie Królestwa Francji przez Burgundczyków lub angielskich Plantagenetów. Sukcesję przekazano wtedy Filipowi, hrabiemu de Valois, wnukowi Filipa III i kuzynowi Karola IV, a następnie jego synowi Janowi. Doprowadziło to do wybuchu wojny z Anglią, która przeszła do historii pod mianem wojny stuletniej.
- 5 J.-Ch. Varennes, *Anne de Bourbon, roi de France*, Perrin, Paris 1978; S. Broomhall, *In the orbit of the king women, power, and authority at the french court, 1483–1563*, [w:] *Women and power at the french court, 1483–1563*, ed. S. Broomhall, Amsterdam University Press, Amsterdam 2018, s. 9–39.
- 6 J. Gilbert, *La politique extérieure de Louise de Savoie. Relations diplomatiques de la France et de l'Angleterre pendant la captivité de François Ier (1525–1526)*, Émile Bouillon Éditeur, Paris 1892; É. Viennot, *Comment contrecarrer la loi salique? Trois commanditaires de livres d'histoire au XVIe siècle: Anne de France, Louise de Savoie et Catherine de Médicis*, [w:] *Les Femmes et l'écriture de l'histoire, 1400–1800*, dir. S. Steinberg,

zainteresowania Katarzyny Medycejskiej, która w 1562 r. negocjowała rozejm z królem hiszpańskim, zaangażowała się w zdobycie korony polskiej dla swojego syna Henryka w latach 1572–1573 oraz walczyła o sukcesję portugalską dla kolejnego z synów w latach 1579–1581⁷. Ponadto w rolę dyplomatki wcieliła się córka Henryka II i Katarzyny Medycejskiej – Małgorzata – która w zamęcie wojen religijnych w 1577 r. wyprawiła się do Spa pod pretekstem kuracji leczniczej, by w rzeczywistości popierać kandydaturę swojego brata Franciszka księcia d'Alençon na przywódcę antyhiszpańskiego powstania w Niderlandach⁸. Kolejne francuskie monarchinie regentki, Maria Medycejska i Anna Austriaczka, także podejmowały działania w zakresie polityki zagranicznej, sprawnie lawirując w kwestii interesów swoich mocodawców z Anglią, Hiszpanią, Cesarstwem i państwami Rzeszy⁹.

Należy poza tym zauważyć, że na przestrzeni wieków określenie „ambasadorowa” zmieniało swoje znaczenia. W końcu XVI w. włoskie określenie „ambasciatrice”, hiszpańskie „embajadora”, „embajatrice” oraz niemieckie „Botschafterin” wyłącznie oznaczało żonę posła lub ambasadora, której funkcję ograniczano – najczęściej – do towarzyszenia mężowi podczas aktów ceremonialnych. Praktyka jednak pokazywała, że dzięki

J.-C. Arnould, Rouen–Havre 2008, s. 73–88; C. Michon, *Le rôle politique de Louise de Savoie (1515–1531)*, [w:] *Louise de Savoie (1467–1531)*, dir. P. Brioiest, L. Fagnart, C. Michon, Presses Universitaires de Rennes, Tours 2015, s. 103–116.

- 7 S. Broomhal, *The identities of Catherine de' Medici*, Brill, Brussels 2021, s. 263–298; L. Geevers, *Ties, triangles and tangles: Catherine de Medici as Philip II of Spain's Mother-in-Law*, "The Court Historian" 2020, vol. 25, nr 3, s. 186–200.
- 8 A. Skrzypietz, *Wyprawa Małgorzaty de Valois do Spa – kuracja lecznicza czy misja dyplomatyczna?*, [w:] *Miasto jako przedmiot refleksji i fascynacji: rozważania socjologiczne i historyczne*, red. Z. Hojka, K. Wojtasik, D. Domżański et al., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 23–38.
- 9 *Anne d'Autriche: infante d'Espagne et reine de France*, ed. Ch. Grell, CEEH, Versailles 2009, passim; B. Lecarpentier, *La reine diplomate: Marie de Médicis et les cours italiennes*, [w:] *Femmes et pouvoir politique. Les princesses d'Europe, XVe–XVIIIe siècle*, sous la direction d'I. Poutrin, M.-K. Schaub, Édition Bréal, Paris 2007, s. 182–193; C. Desenclos, *Women place in diplomacy through the french diplomacy: Correspondence of early seventeenth century*, [w:] *Gender and diplomacy. Women and men in european embassies from the 15th to the 18th Century*, eds R. Anderson, L. Oliván Santaliestra, S. Suner, Holitzer Verlag, Wien 2021, s. 45–63; A. Modesti, *Diplomatic and cultural partnerships in early modern Europe: Vittoria della Rovere and Cosimo III de' Medici*, [w:] *Moving elites: Women and cultural transfers in the european court system*, eds G. Calvi, I. Chabot, EUI Working Paper, Florence 2010, s. 157–181.

zdolnościom intelektualnym i lingwistycznym, kobiety, jeśli nawet były jedynie żonami przedstawicieli obcych państw, potrafiły nieoficjalnie uczestniczyć w audiencjach przed koronowanymi głowami, negocjować z ministrami, opłacać informatorów lub czytać i rozszyfrowywać korespondencję dyplomatyczną. Do grona tak utalentowanych zaliczały się niewątpliwie Maria Zofia von Dietrichstein, hrabina Pötting oraz Joanna Teresa von Lamberg, hrabina Harrach – żony dwóch ambasadorów cesarskich na dworze hiszpańskich Habsburgów, które same przyjmowały audiencje obcych przedstawicielstw, promowały klientów przed majestatem królowej regentki Marianny Austriackiej, a nawet wpływały na decyzję Habsburżanki w sprawach zawieranych aliansów europejskich, np. sygnowania przez Hiszpanię w 1673 r. sojuszu z Danią i państwami protestanckimi Rzeszy¹⁰. Dopiero w XVIII w. terminowi „ambasadorowa” nadano nowy sens, stosując go w odniesieniu do kobiety pełniącej funkcje poselskie, akredytowanej przy dworze lub władcy¹¹. O kobietach pełniących misje dyplomatyczne oraz o sposobie ich zaangażowania pisał m.in. w 1754 r. Friedrich Karl Moser w dziele *L'Ambassadrice et ses Droits*¹².

- 10 L. Oliván Santaliestra, *Who was the embajadora? Concept, treatises and examples (1580–1674), Gender and diplomacy...*, s. 205–212; tegoż, *Judith Rebecca von Wr̄bna and Maria Sophia von Dietrichstein: Two imperial ambassadors from the Kingdom of Bohemia at the court of Madrid (1653–1674)*, „Theatrum Historiae” 2016, t. 19, s. 95–117; tegoż, *Lady Anne Fanshawe, ambassador of England at the court of Madrid (1664–1666)*, [w:] *Women, diplomacy and international politics since 1500*, eds G. Sluga, C. James, Routledge, London–New York 2016, s. 68–85; G. Allen, *The rise of the ambassador: English ambassadorial wives and early modern diplomatic culture*, „The Historical Journal” 2019, t. 62, s. 617–638; P. Wallnig, *Eine kaiserliche Botschafterin in Rom? Eine Zeremonialinstruktion für Maria Ernestine Gräfin Gallas (1716)*, [w:] *Reichsitalien in Mittelalter und Neuzeit*, ed. R. Rebitsch, M. Schnettger, E. Taddei, Studien Verlag, Innsbruck 2016, s. 185–197; D. G. Cueto, *A spanish ambassador in Rome: Doña Leonor de Melo, Marchioness of Castel Rodrigo (1632–1641)*, [w:] *Gender and diplomacy...*, s. 329–357.
- 11 F. Kühnel, *Minister-like cleverness, understanding and influence on affairs: Ambassadors in everyday business and courtly ceremonies at the turn of the eighteenth century*, [w:] *Practices of diplomacy in the early modern world c. 1410–1800*, eds T. A. Sowerby, J. Hennings, Routledge, Abingdon 2017, s. 144–160.
- 12 K. Keller, *Mit den Mitteln einer Frau: Handlungsspielräume adliger Frauen in Politik und Diplomatie*, [w:] *Akteure der Aussenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*, ed. H. von Thiessen, Ch. Windler, Böhlau Verlag, Köln 2010, s. 219–244; K. Keller, *Frauen – Hof – Diplomatie: Die hörsche Gesellschaft*

Bardzo trudno ustalić, w jakich czasach francuskie arystokratki zaczęły występować jako przedstawicielki interesów francuskich. Czynnikiem utrudniającym jest brak jasnego rozgraniczenia sfery prywatnej od publicznej we wczesnej epoce nowożytnej. Kobiety wykorzystywały zróżnicowane instrumenty do wywierania nacisku na kontrahentów lub klientów, np. ekspresję emocjonalną, dewocję, przekaz wizualny, literackie formy propagandy lub uprzejmości bardziej dosłowne jak choćby dary dyplomatyczne, czy prowadzenie sporów handlowych oraz roztaczanie mecenatu kulturalnego¹³.

W niniejszych rozważaniach istotne znaczenie ma jedynie działalność arystokratek z drugiej części XVII w., z czasów tzw. dyplomacji salonowej. Przegląd ten wypada zacząć od osoby Anny Genowefy de Bourbon-Condé, córki Henryka księcia Condé i Charlotty Małgorzaty de Montmorency. W 1646 r. mąż Anny Genowefy, Henryk Orleański, książę de Longueville, został wyznaczony na głównego negocjatora podczas rokowań pokojowych w Münster. Księżna wyruszyła na obrady kongresu razem z pasierbicą Marią, księżniczką Orleańską. Uroda, zalety umysłu oraz umiejętności gładkiej konwersacji żony Henryka zostały docenione przez niemal wszystkich dyplomatów. W związku z tym kierujący polityką francuską kardynał Juliusz Mazarin udzielił księżnej plenipotencji do prowadzenia sekretnych rozmów z zagranicznymi posłami¹⁴. Podobną rolę i funkcję w trakcie obrad tego samego kongresu pełniły Maria de Rohan, diuszesa de Chevreuse¹⁵, oraz Augustyna Le Roux, hrabina de Servien¹⁶. W czasie obu

als Handlungsraum von Frauen in Außenbeziehungen, [w:] *Das Geschlecht der Diplomatie, Geschlechterrollen in den Außenbeziehungen vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, ed. C. Bastian, E. K. Dade, H. von Thiesen et al., Böhlau Verlag, Vienna 2014, s. 33–50.

- 13 K. Wilson-Chevalier, *Gender and cultural power in global perspective*, [w:] *Gender and political culture in early modern Europe*, eds J. Daybell, S. Norrhem, Routledge, London 2016, s. 217–235; J. Couchman, *Adlige Hugenottinnen, Korrespondenznetzwerke und Diplomatie: Éléonore de Roye (1535–1564) und Louise de Coligny (1555–1620)*, [w:] *Das Geschlecht...*, s. 51–68.
- 14 W. S. Magdziarz, *Kilka uwag o Annie Genowefie de Longueville*, [w:] *Inter majestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Historia Iagiellonica, Kraków 2010, s. 348–352.
- 15 S. Vergnes, *Les Frondeuses. Une révolte au féminin (1643–1661)*, Seyssel, Paris 2013, s. 192.
- 16 J. Isolte, *Deux Angevins: Abel Servien, Augustine Le Roux et les traités de Westphalie*, „La Province du Maine”, 1977, t. 79, s. 399–416.

Fronde – parlamentarnej i książęcej – arystokratki samodzielnie kontynuowały rozmowy dyplomatyczne z przedstawicielami monarchii hiszpańskiej. Ukoronowaniem tych działań było sygnowanie przez księżnę Orleańską, w twierdzy Stenay w Niderlandach Południowych, paktu z dnia 3 czerwca 1650 r., który dotyczył wsparcia armii hiszpańskiej i wojsk arcyksięcia Leopolda Wilhelma Habsburga przez arystokrację francuską, oddania nadgranicznych twierdz i finansowania hiszpańskich działań zbrojnych¹⁷. Ten jednoznaczny akt zdrady poczytywać należy jednocześnie za wyraz niezależności księżnej i jej nieskrępowanej woli politycznej.

Na osobne potraktowanie zasługuje decyzja Królów Arcychrześcijańskich dotycząca mianowania kobiet występujących w misjach w randze „ambasadorerek nadzwyczajnych”. Interesującym przykładem jest tu postać marszałkowej Renée du Bec-Créspin¹⁸. Z woli króla została ona włączona w październiku 1645 r. do orszaku Ludwika Marii Gonzagi de Nevers, świeżo poślubionej królowi Polski Władysławowi IV. Zadaniem ambasadorowej nadzwyczajnej było nie tylko towarzyszenie księżniczce i przyszłej królowej Polski w jej drodze do Rzeczypospolitej, ale także dbanie o jej bezpieczeństwo i dopilnowanie realizacji umowy ślubnej wraz ze stwierdzeniem konsumpcji małżeństwa wobec pogłosek o impotencji Władysława IV¹⁹. [il.1]

Precedens mianowania kobiet jako ambasadorowych nadzwyczajnych wszedł do kanonu polityki zagranicznej w dobie samodzielnych rządów Ludwika XIV. Wskazać tu należy na osobę Elżbiety Andzjeliki de Montmorency-Boutville, księżnej de Châtillon (od 1667 r. żony suwerennego

17 Tamże, s. 193–201.

18 M. Prevost, hasło: *Guébriant Renée du Bec-Créspin*, [w:] *Dictionnaire de Biographie Française*, 1985, t. XII, s. 1421–1422; A. Tischer, *Eine französische Botschafterin in Polen 1645–1646. Die Gesandtschaftsreise Renée de Guébriants zum Hofe Władisław IV*, „L'Homme: Europäische Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft” 2001, t. 12, nr 2, s. 305–321; F. de Caprio, *Madame de Guébriant in viaggio per la Tuscia*, [w:] *Viaggio e identità dei luoghi. Immagini della Tuscia*, red. S. Pifferi, Sette Città, Viterbo 2011, s. 101–118; L. Bély, *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne*, Presses Universitaires de France, Paris 2007, s. 213–224. W 1659 r. została posłana na rozmowy pokojowe z Hiszpanią oraz negocjacje wokół ożenku Ludwika XIV z infantką Marią Teresą. Po przybyciu do Périgueux misji tej nie zakończyła z powodu śmierci.

19 J. Le Laboureur, *Relation du voyage de la reine de Pologne et du retour de la maréchale de Guébriant, ambassadrice extraordinaire*, Paris 1647; F. de Caprio, *Maria Luisa Gonzaga de Nevers. Cerimonia e propaganda nel viaggio verso il trono di Polonia (1645–1646)*, Sette Città, Viterbo 2018, s. 299–303, 339–342, 344.

**1. Renée Crespin du Bec,
marszałkowa de Guébriant,
aut. Balthasar Moncornet,
połowa XVII wieku,
British Musuem**

władcy Meklemburgii Krystiana Ludwika), która pełniła w 1671 r. rolę mediatorki w sporze Ludwika XIV z Rudolfem Augustem, księciem Brunszwiku-Wolfenbüttel²⁰. Z kolei w końcu XVII i na początku XVIII w. misje dyplomatyczne powierzano Marii Annie de La Trémoille, księżnej des Ursins. W latach 1702–1714 prowadziła ona negocjacje w różnych sprawach politycznych w Madrycie, Turynie i Rzymie, powierzone jej przez Króla-Słońce, oraz zdawała mu relacje z wydarzeń politycznych w tych stolicach²¹. Podobną służbę na rzecz dworu francuskiego pełniła w tym samym okresie Marie-Madeleine de Saint-Paul de Seroskerque, Madame de Blau, zaangażowana w negocjacje pokojowe w Geertruidenberg (1710 r.) ze Zjednoczonymi Prowincjami Niderlandów²². Ostatnią kobietą, która

20 S. Vergenes, *Les Frondeuses...*, s. 479.

21 G. Hanotin, *Femmes et négociations diplomatiques entre France et Espagne au XVIIIe siècle*, „Genre & Histoire. La revue de l'Association Mnémopsyne” 2013, nr 12–13, s. 25–47.

22 M. M. Kam, “I Am Believed to Be Initiated into the Secrets of the Greats”: *Secrecy, intelligence, and self-fashioning in the writings of mesdames De Blau and Du Noyer*, University of Hawai'i at Manoa, <<https://www.proquest.com/openview/4a9dca4c3212ffa9a14bd35aae1b463b1?pqorigsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>> [dostęp: 10 I 2022].

obracała się w sferach dyplomatycznych za rządów Ludwika XIV była Maria Petit. W 1705 r. wyruszyła z Janem Chrzycielem Fabre, ambasadorem Ludwika XIV, na dwór szacha perskiego Sułtana Husajna. Ambasador Fabre nie zdążył objąć swojej funkcji z powodu śmierci, wszystkie zatem obowiązki na terenie Gruzji i Persji przejęła po nim Maria²³.

*

Na formowanie się przedsięwzięć dyplomatycznych kobiet z polskich środowisk magnackich w decydujący sposób wpłynęły standardy zaczerpnięte z francuskiej kultury politycznej. Zaznaczyć jednak wypada, że udział szlachcianek i arystokratek w dziedzinie polityki nie został potwierdzony prawnie. Kobiety nie sprawowały żadnych funkcji publicznych, nie uczestniczyły w pracach organów demokracji szlacheckiej oraz nie zabierały głosu publicznie. Tylko niektóre spośród staropolskich dam, cieszące się wyjątkowymi koligacjami, wysokim statusem majątkowym, wykształceniem czy przedsiębiorczością, zdolne były wywierać wpływ na aktualne wydarzenia polityczne. Bożena Popiołek, charakteryzując udział kobiet w życiu politycznym, pisze:

Każda z publicznych dziedzin miała swoje lustrzane odbicie w obszarze nieoficjalnych działań, w których kobiety pełniły niezwykle istotną rolę. Były one obecne w czasie zgromadzeń sejmowych, wpływały w drodze poufnej na obsadę urzędów i godności, inicjowały i podtrzymywały więzi klientalne²⁴.

Stwierdzenie to można z powodzeniem odnieść do kwestii zaangażowania kobiet w sprawy dyplomacji. Impulsem do działań na tym polu dla dobrze urodzonych pań stała się postawa dwóch Francuzek, królowych

23 M. Lauzon, "In the name of the princesses of France": Marie Petit and the 1706 french diplomatic mission to Safavid Iran, "Journal of World History" 2014, vol. 25, nr 2/3, s. 341-371.

24 B. Popiołek, *Między przestrzenią domową a wielką polityką. Aktywność publiczna kobiet w czasach saskich*, [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII-XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Chronicon, Wrocław 2016, s. 38. Por. B. Popiołek, *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2003, s. 297-303, 319-365.

zasiadających na polskim tronie – Ludwika Marii Gonzagi de Nevers, żony Władysława IV w latach 1645–1648, i potem jego następcy Jana Kazimierza w latach 1648–1667, oraz Marii Kazimiery de la Grange d'Arquien, żony Jana III Sobieskiego, panującego w latach 1674–1696.

Pierwsza, królowa Ludwika Maria, do formułowania głównych kierunków polityki zagranicznej przystąpiła z pełną energią po 1655 r.²⁵ Regularnie paktowała z ambasadorami i prowadziła regularną korespondencję z elektorem Fryderykiem Wilhelmem I, a w 1658 r. odwiedziła Berlin, kiedy spodziewano się ataku Szwedów²⁶. Spotkanie to stało się wstępem do późniejszych negocjacji pokojowych sformalizowanych w Oliwie w 1660 r., kończących wojnę. Warto dodać, że królowa, choć podjęła się francuskiej mediacji w sporze ze Szwecją oraz dworem habsburskim w Wiedniu, to zawsze działała, kierując się polską racją stanu. Ponadto, według nowych ustaleń, Ludwika Maria w 1657 r. postarała się o sprowadzenie kontyngentów austriackich do wzmocnienia obrony Krakowa, Poznania i Torunia. Od czasu zakończenia wojny ze Szwecją królowa poświęciła się realizacji innego ze swoich projektów, a mianowicie osadzenia na polskim tronie kandydata francuskiego – Henryka Juliusza de Bourbon-Condé, księcia d'Enghien – z czym związana była jej żywa i stała korespondencja z dworem francuskim oraz z kardynałem Mazarin. Plany te poniosły klęskę i nie zostały zrealizowane²⁷.

Druga polska królowa o rodowodzie francuskim – Maria Kazimiera de la Grange d'Arquien, dawna dwórka Ludwika Marii i wychowanka jej

- 25 Szerzej o działalności królowej w sferze polityki zagranicznej zob. Z. Libiszowska, *Żona dwóch Wazów*, Książka i Wiedza, Warszawa 1963; F. de Caprio Motta, *Maria Ludovica Gonzaga. Una principessa franco-montovana sul trono di Polonia*, Sette Città, Viterbo 2002; D. Mallet, *Louis-Marie de Gonzague à Varsovie: son entrée en politique vue par son secrétaire Pierre de Noyers (1646-1648)*, [w:] *France-Pologne. Contacts, échanges culturels, représentations (fin XVIe-fin XIXe siècle, textes réunis par J. Dumanowski, M. Figeac, D. Tollet, Honoré Champion*, Paris 2016, s. 51–69; *Ludwika Maria Gonzaga (1611–1667). Między Paryżem a Warszawą*, red. A. Kalinowska, P. Tyszka, Ars Regia, Warszawa 2019.
- 26 Z. Libiszowska, *Ludwika Maria w Berlinie (28 VI – 3 VII 1658)*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1988, s. 219–231.
- 27 R. Frost, *The Ethiopian and the elephant? Queen Louise Marie Gonzaga and queenship in elective monarchy, 1645–1667*, "Slavonic and East European Review" 2003, vol. XCI, z. 4, s. 787–817.

„szkoły” – do zagadnień polityki zagranicznej podchodziła z podobną śmiałością. Ukochana żona Sobieskiego wykazała swoje talenty już w okresie *interregnum* po śmierci Michała Korybuta Wiśniowieckiego, prowadząc negocjacje z dyplomatami francuskim w sprawie zapewnienia marszałkowi i hetmanowi wielkiemu koronnemu elekcyjnego zwycięstwa. Przekonywała ambasadora francuskiego w Berlinie, Louisa de Verjus, i przebywającego w Polsce dyplomata Simona Arnaulta de Pomoponne’a, że jej mąż oczekuje zgody króla francuskiego na kandydowania do tronu polskiego, oraz prosiła o pieniądze na prowadzenie kampanii. Zabiegi te przesądziły o wygranej Sobieskiego w dniu 21 maja 1674 r. i ogłoszeniu go królem Polski²⁸.

Od czasu koronacji, jeszcze bardziej niż kwestie wewnętrzne, królową interesowały sprawy polityki zagranicznej. W latach 70. XVII w. Maria Kazimiera silnie wspierała stronnictwo francuskie, któremu patronował Ludwik XIV, poprzez swojego ambasadora François de Béthun. Latem 1675 r. ambasador francuski zauważył, że: „tylko królowa Polski może nakłonić króla swego małżonka, ażeby doprowadzić do końca traktat”²⁹. Dyplomata nie zawiódł się w rachubach i już w czerwcu, podczas spotkania monarchy z wysłannikami Francji, podpisano tajny traktat w Jaworowie (11 VI 1675), uzupełniony w 1677 r. oddzielnym traktatem polsko-szwedzkim. Stan tak pomyślnych kontaktów trwał aż do 1678 r., kiedy na horyzoncie pojawiło się zagrożenie tureckie.

Zmiana układu sił międzynarodowych zachęciła Marię Kazimierę do przekonania króla o konieczności sojuszu z Cesarstwem. Swoje zamierzenie królowa osiągnęła, gdy 1 kwietnia 1683 r. podpisano traktat odporno-zaczepty między Rzeczpospolitą a Cesarstwem, a kilka miesięcy później Jan III ruszył pod Wiedeń. Sekretarz ambasady francuskiej Michelle de Mongrillon twierdził nawet, że to królowa, dzięki zręcznym intrygom, przymusiła męża do wyprawy: „Potrafiła poruszyć przede wszystkim swego męża, a następnie ogromne letargiczne ciało Rzeczypospolitej, które tak

28 M. Komarzyński, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska (1641–1716) królowa Polski*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984, s. 92–95; G. Poumarède, „*Fidèle sujette*” ou „*mauvaise française*”? *Marie-Casimire de la Grange d'Arquien, Reine de Pologne, sous le regard des ambassadeurs de Louis XIV*, [w:] *France-Pologne. Contacts...*, s. 69–75.

29 François de Béthune do Ludwika XIV, Jaworów, 8 II 1675, [w:] *Archiwum Spraw Zagranicznych francuskie do dziejów Jana III*, t. I, wyd. K. Waliszewski, Akademia Umiejętności, Kraków 1870, s. 183.

trudno uruchomić”³⁰. Temu osądowi wtórował głos samej Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej:

to właśnie na mnie spoczywał ciężar wszystkich spraw, albowiem nieboszczyk mój małżonek żywił do mnie miłość większą, aniżeli na to zasługiwałam. Dlatego czynił to, co mi odpowiadało i uzyskało moje przyzwolenie, uważając mnie za mądrzejszą, aniżeli nią jestem³¹.

Przyjaźń ta nie okazała się trwała. Przystąpienie Jana III do układu Ligi Świętej w 1684 r. nałożyło na niego obowiązek prowadzenia walk na Wołoszczyźnie i w Mołdawii w 1686 oraz 1691 r., a także pod Kamieńcem Podolskim w 1687 r., które z uwagą śledziła jego żona. Wielu badaczy twierdzi, że wraz z tymi wydarzeniami ster rządów przejęła Maria Kazimiera jako nieformalna „regentka”. Nie oznaczało to jednak, żeby Sobieski ograniczył, scedował lub w ogóle zrezygnował ze swych uprawnień³². Wyrazem samodzielności królowej stało się wynegocjowanie z królem Francji traktatu militarnego i handlowego we wrześniu 1692 r. Sojusz „Koron Północy” przywracał relacje między Paryżem, Kopenhagą, Sztokholmem a Warszawą. Przewidywał on pożyczkę francuską na rzecz utrzymania stronnictwa burbońskiego nad Wisłą oraz pomoc francuską na wypadek ataku na Rzeczpospolitą dokonanego przez Brandenburgię, Rosję lub Cesarstwo³³. Dla królowej traktat niósł jeszcze jedną korzyść w zakresie prowadzonego przez nią handlu zbożem oraz artykułami drzewnymi na statkach

30 M. de Mongrillon, *Pamiętnik sekretarza ambasady francuskiej w Polsce pod koniec panowania Jana III oraz w okresie bezkrólewia i wolnej elekcji po jego zgonie (1694–1698)*, wyd. Ł. Częścik, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1982, s. 39.

31 M. K. d'Arquien Sobieska do Maksymiliana Emanuela II Wittelsbacha, Roma, 3 II 1705, Archives du Ministère des Affaires Étrangères w Paryżu [dalej: AMAE], Rome 519, f. 288.

32 A. Skrzypietz, „Regentka” Polski – fakty i mity w biografii Marii Kazimiery, [w:] *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A. A. Kluczek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 380–393.

33 J. Fayard, *Attempts to build a „Third Party” in North Germany 1690–1694*, [w:] *Louis XIV and Europe*, ed. R. Hatton, Ohio State University Press, Plymouth 1976, s. 213–240; F. de Caprio, *Il tramonto di un regno. Il declino di Jan Sobieski dopo il trionfo di Vienna*, Sette Città, Viterbo 2014.

plywających pod jej banderą między Gdańskiem a Dunkierką³⁴. „Dyplomacja Marysienki” napotkała jednak na zasadnicze trudności, ponieważ Jan III wymówił się od sygnowania traktatu skrupowany przysięgą wobec członków Świętej Ligi. Królowa nie ustawała jednak w podtrzymywaniu dobrych relacji z Francją za sprawą jej przedstawicieli, którymi byli Robert Le Roux vidama d’Esenval do 1693 r. i Melchior de Polignac, pełniący funkcję ambasadora od 1693 do 1696 r. Ten ostatni, tytułujący się opatem Bonportu, stał się na długo ulubieńcem i współpracownikiem królowej. Codzienne konferencje ambasadora z królową zwróciły uwagę monarchii na problem nie uregulowanych spraw traktatu „Koron Północy”, jak i traktatu pokojowego z Turcją³⁵. Pierwsze i drugie przedsięwzięcie nie zostało sfinalizowane.

W drugiej połowie XVII w. aspiracje intelektualne kobiet ze sfer magnackich, które podążały za przykładem dwóch królowych Francuzek na polskim tronie spowodowały, że włączyły się one w szeroko rozumiany nurt spraw polityki zagranicznej. Wiele spośród dam samodzielnie paktowało z przedstawicielami zagranicznymi, czego świetnym przykładem stały się działania podkomorzyny litewskiej Katarzyny Franciszki von Bessen Denhoffowej, popierającej interesy francuskie w Rzeczypospolitej i kontaktującej się z posłem francuskim Pierrem de Bonzy, biskupem Bezières³⁶. Intensyfikacja spotkań między magnatkami oraz dyplomatami państw europejskich przypadła na okres bezkrólewia po Janie Kazimierzu w 1668 r. Najczęściej opisywanym wydarzeniem z tego okresu było spotkanie zorganizowane w rezydencji kanclerzyny wielkiej litewskiej Klary Izabelli de Mailly-Lascaris Pacowej w warszawskim Belwederze. Przyjęcie zostało wydane w grudniu 1668 r. na cześć posła lotaryńskiego hrabiego Gaspara de Chavagnac, posła lotaryńskiego i agenta księcia Karola. Był na nim obecny *incognito* także przedstawiciel księcia Fryderyka Wilhelma Wittelsbacha, księcia na Neuburgu. W spotkaniu uczestniczyło około trzydziestu dam

34 M. Komarzyński, *Jan III Sobieski a Bałtyk*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1983, s. 119–157.

35 A. Skrzypietz, *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVIII wieku*, red. R. Skowron, Societas Vistulana, Kraków 2009, s. 421–441.

36 D. Garbusińska, „Niewieście rządy” w świetle satyry i pism politycznych z czasów Jana Sobieskiego, [w:] *Studia i materiały z czasów Jana Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992, s. 76.

z najwyższych kręgów towarzyskich optujących bądź to za wyborem kandydata lotaryńskiego, bądź neuburskiego³⁷. Od tego czasu spotkania polskich magnatów z dyplomatami stały się stałym elementem poświadczającym ich nieformalny wpływ na sferę władzy³⁸.

W czasach Jana III Sobieskiego nastąpiła intensyfikacja działalności polskich dam w sferach dyplomatycznych. Zmieniły się jednak formy kontaktów. Znane są dwa przykłady poselstwa Polek na dwory zachodnioeuropejskie. Pierwszym była legacja Małgorzaty z Durantów Kotowskiej, żony stolnika wyszogrodzkiego Adama Kotowskiego³⁹. Po elekcji Sobieskiego stali się oni zaufanymi parą królewską, a lojalność i dyskrecja, z jaką Kotowscy traktowali sprawy królewskie, przyczyniła się zapewne do powierzenia Małgorzacie w 1677 r. tajnej i nieformalnej misji poselskiej do wypełnienia na dworach w Wiedniu i Wenecji w celu wysondowania możliwości zawarcia koalicji antytyureckiej⁴⁰. [il. 2]

- 37 [G. de Chavagnac], *Elekcja Michała Wiśniowieckiego. Z pamiętników Kaspra hrabiego Chavagnac*, „Athenemu. Pismo poświęcone historii, literaturze, sztukom i krytyce”, 1841, t. 1, s. 22–23.
- 38 Gryzelda Konstancja Zamoyska, [w:] I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2007, s. 218–231; J. Pietrzak, *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694)*, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2016, s. 145, 249–251; A. Skrzypiet, *Damy polskie wobec kandydatury księcia Conti podczas elekcji w 1697 roku*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga ofiarowana profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001, s. 117–123.
- 39 A. Keckowa, hasło: *Kotowska Małgorzata z Durantów*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, t. XIV, s. 487–488; J. Glinka, S. Żaryn, *Adam i Małgorzata Kotowscy, ich życie i mecenat na Nowym Mieście*, [w:] *Szkice nowomiejskie*, Arkady, Warszawa 1961, s. 184.
- 40 Wizyty Kotowskiej zostały dostrzeżone przez francuskiego ambasadora Simona Arnaulda de Pomponna, który w depeszy do Ludwika XIV szkicował cel misji pani Kotowskiej. W depeszy z 7 listopada 1679 r. markiz Franciszek de Béthun potwierdził markizowi de Vitry, francuskiemu pełnomocnikowi przy dworze cesarskim, informację o pobycie Kotowskiej w Pradze i o dobrym jej zamieszkananiu na tamtejszym dworze. Najpewniej, jego zdaniem, był to wynik pomyślnie przeprowadzonych rozmów i nakazywał swemu koledze baczną przyglądanie się krokom królewskiej dwórki. Małgorzata z Durantów Kotowska podążyła z Wiednia do Republiki Weneckiej, gdzie została zauważona przez nuncjusza papieskiego, oraz uczestniczyła w spotkaniu z senatorami *Serenissimi*. Potem Kotowska przybyła na dwór florencki Kosmy III Medyceusza, prosząc najprawdopodobniej o przyłączenie się do działań Ligi pod protektoratem papieża. Książę nie zechciał jej jednak przyjąć, wymawiając się chorobą (zob. K. Targosz, *Sawantki w Polsce. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk magnackich w XVII wieku*, Retro-Art, Warszawa 1997, s. 256–257).

2. *Portret nagrobkowy Małgorzaty z Durantów Kotowskiej, kopia, Muzeum Warszawy, aut. Marian Gostyński, 1978 (oryginał po 1690), MHW 20008*

Drugim przykładem misji dyplomatycznej zleconej Polce i przez nią prowadzonej był wyjazd kasztelanowej wileńskiej Teresy z Gosiewskich Słuszkowej na dwory w Brukseli i Wersalu na przełomie lat 1694 i 1695. Córka hetmana polnego litewskiego Wincentego Korwin Gosiewskiego i Magdaleny z Konopackich poślubiła w 1677 r. Józefa Bogusława Słuszkę, wówczas chorążego wielkiego litewskiego (od 1685 r. hetmana polnego litewskiego i kasztelana wileńskiego)⁴¹. Słuszkowa zyskała zaufanie królowej Marii Kazimierzy d'Arquien Sobieskiej, podobnie jak i jej mąż, ze względu na przynależność do stronnictwa prokrólewskiego oraz z powodu negatywnego stanowiska wobec hegemonii Sapiehów w Wielkim Księstwie Litewskim⁴². Niezależnie od tego, wzrost znaczenie Teresy Słuszkowej

41 A. Rachuba, *Sapieżyna z Gosiewskich tv. Słuszkowa Teresa*, [w:] PSB, 1994, t. XXXV, s. 173-174; B. Popiołek, *Na dworze Marii Kazimierzy*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia CII 1992, s. 83-88.

42 W 1691 r. podczas bankietu weselnego królewicza Jakuba Sobieskiego z Jadwigą Elżbietą Pfalz-Neuburg, Słuszkowa nieoczekiwanie została wpłątana w sprzeczkę w związku ze sporem o pierwszeństwo zasiadania przy stole. Siostry królowej domagały się, by ustąpiono im miejsca przed siostrą króla – Katarzyną z Sobieskich Radziwiłłową i damami koronnymi. Wówczas jedna z pań dworu królowej uznała,

na dworze królowej nastąpił w 1694 r. w związku z przygotowaniem podróży królowej Teresy Kunegundy Sobieskiej, świeżo poślubionej elektorowi Bawarii Maksymilianowi II Emanuelowi, do Brukseli⁴³. Słuszkowa została mianowana ochmistrzynią dworu królowej⁴⁴ oraz oficjalnie posłową ekstraordynaryjną⁴⁵, bez sprecyzowania celu jej misji.

Diariusz podróży orszaku elektorowej wskazuje na to, że ranga i status Słuszkowej podczas każdorazowego z aktów ceremonialnych rozgrywających się na dworach były honorowane⁴⁶, mimo że już w Warszawie doszło do afrontu, kiedy kasztelanowa wileńska została przez biskupa płockiego Andrzeja Chryzostoma Załuskiego obwiniona o opóźnianie wyjazdu⁴⁷, i później na granicy brandenbursko-niderlandzkiej w miejscowości Wessel. Tam, po przeprawie przez z Ren i spotkaniu z Teresą Kunegundą pierwszego dnia 1695 r., elektor w tajemnicy spotkał się z kasztelanową wileńską i „cicho ze sobą mówili, gdzie się niedługo bawiwszy”⁴⁸. Treść rozmów nie jest znana, ale zapewne chodziło o sprawy posagowe. Dwa dni po tym wydarzeniu Słuszkowa niespodziewanie wyjechała, udając się w kierunku Francji. Przyczyną wyjazdu, jak się okazało, był brak

że szacunek należy się wyłącznie Teresie Słuszkowej, od czego kasztelanowa wileńska odżegnała się, okazując respekt królowej, zob. J. Pietrzak, *Czy skandal, czyli dzieje pewnego konfliktu na dworze Jana III Sobieskiego w latach 1691–1692*, [w:] *Skandal w kulturze europejskiej i amerykańskiej*, t. I, *Tabu – trend – transgresja*, red. B. Płonka-Syroka, M. Dąbrowska, J. Nadolna, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2013, s. 81–95.

- 43 O małżeństwie, szerzej zob. M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda Sobieska*, PIW, Warszawa 1982, s. 19–49; C. von Kruedener, *Kurfürstin Therese Kunigunde von Bayern (1676–1730): und ihre Friedenspolitik in europäischen Dimensionen zwischen Papst und Kaiser*, Friedrich Pustet Verlag, Regensburg 2020, s. 12–18.
- 44 Krótki memoriał na drogę z Naj. Elektorową Jej Mścią Córką naszą najmilszą iadacey w Warszawie d. 14 Listopada 1694, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 12, s. 583.
- 45 AGAD, Archiwum Komierowskich [dalej: AKom.] sygn. 76/101, s. 77.
- 46 Diariusza podróży elektorowej Bawarii z Warszawy do Brukseli, Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, sygn. 1130 (podany do druku: M. Komarzyński, *Teresa Kunegunda Sobieska*, s. 166, 169–172.); J. Pietrzak, *Ceremoniał wjazdu w epoce nowożytnej na przykładzie podróży Teresy Kunegundy Sobieskiej do Brukseli na przełomie 1694 i 1695 r. Scenariusz i interpretacja uroczystości*, „Res Historica” 2018, vol. 46, s. 87–120.
- 47 K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, t. 1, *Diariusz 1691–1695*, wyd. J. Wołiński, Wrocław 2005, s. 250.
- 48 *Diariusz podróży...*, s. 181–182.

uznania dla Słuszkowej jako posłowej ekstraordynaryjnej wyrażony przez arystokratki hiszpańskie, które nie zamierzały przyznać jej prawa precedencji. Stanowisko to uzasadniano niezgodą na odbycie poselstwa do elektora bawarskiego, pełniącego jedynie funkcję namiestniczą z jednoczesnym pominięciem króla Hiszpanii, faktycznego pana tych ziem:

[...] Nie jechała do Bruksel dla pewnych racyj. Nie chciały jej *grande* ustąpić miejsca. Jm [Jej Mość] pani wileńska miała też takie od Królestwa zlecenie, żeby nie dano miejsca jako osobie królestwa posłowej ekstraordynaryjnej, tedy żeby nie jechała do Bruksel. I tak się stało, gdyż co z elektora jm., tedy by barzo rad był uczynił, ale one żadne miarą nie chcieli ustąpić i kiedy ich o to ekspostulował, odpowiedziały: „Gdyby do naszego króla hiszpańskiego była posłowa, tedy byśmy ustąpili, a że do ciebie elektora, tedy nie możemy”. I dlatego nie mogła jechać jm. pani wileńska. Tu się wszyscy pozostawiali, tylko elektor z elektorową pojechali⁴⁹.

Nie można także pominąć wątku konkurencji między biskupem płockim Andrzejem Chryzostomem Załuskim a Teresą Słuszkową w kwestii reprezentowania interesów polskiej pary królewskiej i prowadzeniu rozmów dyplomatycznych⁵⁰. Zadaniem duchownego było przekonanie Maksymiliana II Emanuela do porzucenia działań na rzecz Ligi Augsburskiej i skłonienie namiestnika Niderlandów do zawarcie pokoju z królem Francji. Załuskiemu polecano także wyjaśnienie zwłoki w sprawie wypłaty posagu elektorowej.

49 Tamże, s. 182; A. Ch. Załuski, *Epistolae historico-familiares*, t. III, Brunsbergae 1710, s. 1410; Diariusz od Margrabstwa Brandenburskiego do Bruxell, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukraińskiej Akademii Nauk im. W. Stefanyka, fond 5, opis 1, nr 6619, s. 96–101; J. Dygdała, A. Kucharski, *Podróż królowny Sobieskiej a także kilka magnackich grand tour z XVII/XVIII wieku w relacjach Samuela Kazimierza Szwykowskiego*, „Czasy Nowożytne”, 2014, t. 27, s. 31–57.

50 W liście do Załuskiego królowa Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska, stwierdziła: „Naprzód bowiem rządów Jaśnie Wielmożnej Kasztelanowej Wileńskiej nie mogliśmy oddawać, które do charakteru Uprzejmości Waszej należą i które stan jej *excedunt*, ale tylko o te które jako damie, bo damy *competunt*. [...] Gdy się zatem zdarzyło, aby sama Pani Posłowa przy córce naszej najmilszej sypiała nie było żadną intencją dyshonoru drugiej damy [tj. kasztelanowej wojnickiej – Teresy Doroty d'Arschot Załuskiej], ale raczej pomieniony respekt, który i sam Uprzejmość Wasza powoli rozważyć sobie możesz osadzić potrzebny” (zob. M. K. d'Arquien Sobieska do A. Ch. Załuskiego, Warszawa, 16 XI [1694], AGAD, AKom., sygn. 76/101, s. 81).

3. *Teresa Korwin Gosiewska*,
aut. H. Bonnart, 1695,
Muzeum Pałacu Króla Jana III
w Wilanowie

Misja biskupa zakończyła się niepowodzeniem, ponieważ Wittelsbach – mimo deklaracji przyjaźni dla Wersalu – uznał się za wiernego stronnika Ligi⁵¹. Znając ten ważny kontekst, możemy ostrożnie założyć, że Słuszkowa pełniła rolę osoby wzmacniającej stanowisko Jana III Sobieskiego w negocjacjach politycznych z elektorem, albo została wykorzystana osobno przez Marię Kazymię do prowadzenia rozmów z Ludwikiem XIV, np. w sprawie handlu zbożem. Jednak najbardziej prawdopodobne jest to, że kasztelanowa wileńska miała za zadanie jedynie potwierdzić królowej fakt spotkania nowożeńców i spełnienie przez elektora małżeńskich obowiązków, a potem udała się do Paryża już bez konkretnych poruczeń. [il. 3]

Słuszkowa przebyła drogę do Francji przez Cambrai, Brukselę i Antwerpię. W Paryżu stanęła 19 stycznia 1695 r. Niedługo potem, na początku lutego, kasztelanowa wileńska została oficjalnie przyjęta

51 M. K. d'Arquien Sobieska do A. Ch. Załuskiego, Warszawa, 7 II 1695, AGAD, AKom., sygn. 76/101, s. 98–99; M. Komaszyński, *Tajna misja ambasadora Jana III Sobieskiego w Brukseli (1695)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka”, 1992, t. XLVII, nr 1–2, s. 117–122.

w Wersalu i zaprezentowana Ludwikowi XIV oraz jego synowi, delfinowi Francji, Ludwikowi⁵². Na cześć ambasadorowej w królewskiej rezydencji w Marly w dniu 10 lutego wystawiono komedię włoską⁵³. Szczegóły prowadzonych przez nią rozmów – o ile w ogóle miały miejsce – nie są nam znane ani ze źródeł francuskich, ani z korespondencji kasztelanowej, która się nie zachowała. Nie wspomina o nich także Aleksander Jelec, dworzanin królewicza Aleksandra Sobieskiego, który towarzyszył kasztelanowej w jej francuskiej podróży⁵⁴. Wydaje się to poświadczać czysto formalny tytuł ambasadorski Słuszkowej, sprowadzony jedynie do stwierdzenia konsumpcji małżeństwa pary elektorskiej. Niezależnie od tego Słuszkowa po powrocie do kraju utrzymywała kontakt z elektorową bawarską⁵⁵. O zdolnościach politycznych Słuszkowej wyrażano się również pochlebnie publicznie. Janusz Antoni Wiśniowiecki, późniejszy kasztelan krakowski, w dziele *Ilias Polski* określił ją jako: „Panią wielkiego rozumu w publiczne się mieszająca interesa, nieco w śliskiej materjej”⁵⁶. Wiązało się to z jej zaangażowania w sprawy polityczne po śmierci Jana III, kiedy została pozyskana przez królową Marię Kazimierę Sobieską do próby pojednania się z Sapiehami oraz skłonienia ich do poparcia kandydatury królewicza Jakuba⁵⁷.

52 P. de Courcillon marquis de Dangeau, *Journal du marquis de Dangeau*, t. 5: 1694–1696, Firmin Didot Frères, Paris 1855, s. 151.

53 Tamże, s. 152.

54 Listy Aleksandra Jelca z okresu pobytu w Paryżu obejmują czas od kwietnia do lipca 1695 r. Korespondent nie przebywał stale w stolicy Francji, udając się dwukrotnie na granicę z Holandią. W ostatnim z listów wysłanym pod datą 15 lipca 1695 r. mowa była o przygotowaniach kasztelanowej wileńskiej do wyjazdu z Francji, jeśli sytuacja wojenna ulegnie zmianie, zob. Aleksander Jelec do Aleksandra Sobieskiego, Paryż, 15 VII 1695, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 76, s. 82–84; K. Kuras, „Wojna totalna” w opiniach siedemnastowiecznych. Zbombardowanie Brukseli przez Ludwika XIV w 1695, „Studia Historyczne” 2014, t. LXII, z. 2 (226), s. 197–199.

55 Teresa Kunegunda Sobieska do A. Sobieskiego, Brusel, 22 VII 1695, [w:] *Listy Teresy Kunegundy Sobieskiej elektorowej bawarskiej*, wyd. J. T. L., „Biblioteka Warszawska” 1877, t. II, z. V, s. 283.

56 J. A. Wiśniowiecki, *Ilias Polski (1700–1710)*, wyd. P. P. Romaniuk, J. Burdowicz-Nowicki, Neriton, Warszawa 2018, s. 246.

57 M. de Mongrillon, *Pamiętnik sekretarza...*, s. 80; A. Rachuba, *Sapieżyna z Gosiewskich...*, s. 174; A. Skrzypietz, *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 119.

*

Siedemnaste stulecie było okresem sprzyjającym aktywności kobiet z wyższych sfer społecznych w działaniach dyplomatycznych. Wynikało to z wielu powodów. Za podstawowy należy uznać edukację dziewcząt według nowych kanonów, tzn. poprzez kształtowanie w określony sposób postaw i poglądów, którą realizowano w środowisku dworu królewskiego. Panny bacznie obserwowały sylwetki francuskich królowych, poznawały arkana dyplomacji i metody, dzięki którym, nie naruszając prawa i obyczaju, warunkowane było ich uczestnictwo w wielkich wydarzeniach. Za sprawą literatury, definiującej na nowo rolę kobiety w społeczeństwie, wiele dam zaczęło postrzegać się w roli animatorek planów politycznych. „Spór o kobiety” utwierdził w arystokratkach francuskich przekonanie, że są w stanie nie tylko dorównać mężczyznom, ale nawet sięgnąć po najwyższe zaszczyty. Ścieranie się dążeń absolutystycznych dworu królewskiego i walka o zachowanie przywilejów wśród arystokratów stała się okolicznością sprzyjającą tym dążeniom i zamiarom. Z badań nad zagadnieniem wyłania się obraz francuskich arystokratek, które dopuszczone do negocjacji dyplomatycznych starały się wykazać swoją samodzielność. Ważnym momentem w tym procesie było mianowanie w 1645 r. Renée du Bec-Créspin „ambasadorową nadzwyczajną”. Dzięki temu uznano przydatność kobiet w projektach wymagających szczególnej delikatności, np. odwołujących się do tak żywotnych interesów monarchii jak chociażby sukcesja⁵⁸. Określenie „ambasadorowa” przestało ograniczać się do postrzegania kobiety tylko jako żony przedstawiciela obcego państwa, pełniącej wyłącznie funkcje reprezentacyjne lub doradcze. Kobiety we Francji doczekały się z czasem formalnej nominacji na funkcje ambasadorskie, jednak – jak w przypadku Marie Petit – spotkało się to z ze strony mężczyzn z kontrakcją, co wiązało się zazdrością, uprzedzeniami, konserwatyzmem lub żądzą władzy.

W Rzeczypospolitej wzorzec francuski bardzo silnie oddziaływał na przyznanie kobietom należnego im miejsca w polityce. Przemiany w obyczajowości, jakie dokonały się za sprawą dwóch polskich królowych francuskiego pochodzenia, przeniknęły, choć nie bez oporu, do polskiej kultury politycznej drugiej połowy XVII w. Działania Ludwiki Marii Gonzagi

58 S. E. Nahlik, *Narodziny nowożytnej dyplomacji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, s. 118–119.

de Nevers i Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej, podjęte w kontaktach z dworami obcymi, stawały się tak jak we Francji kierunkowskazem dla magnackich córek kształcących się na ich salonach⁵⁹. W czasach bezpośrednio po Janie III, kiedy na dworze polskim zabrakło królowej o silnej osobowości, to właśnie magnatki wywodzące się z dworu Marii Kazimiery przejęły polityczne stery. Wśród nich ważne miejsce zajmowały królewiczowa Maria Józefa z Wesslów Sobieska, wojewodzina bełska Joanna z Sieniawskich Potocka czy wojewodzina krakowska Urszula z Bokumów Lubomirska. Dużą niezależność wykazywała także hetmanowa wielka koronna i wojewodzina bełska Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska, która prowadziła rozmowy z takimi dyplomatami francuskimi jak Charles du Héron, Jean Louise de Bonnac i Pierre des Allerus. Nie unikała przy tym spotkań z carem Piotrem I i jego posłami albo z Franciszkiem Rakoczym, przywódcą zbuntowanych wobec Habsburgów Węgrów⁶⁰. Zwróćmy jednak uwagę, że kontakty te nigdy nie wychodziły poza sferę nieformalną.

I chociaż przykład dwóch polskich wysłanniczek królowej Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej uznać można za działalność incydentalną, to jednak należy przyznać, że stanowiły one załazek kobiecej dyplomacji na dworach europejskich. Pozycja dam była nierozłączna z rolą klientek wypełniających wolę swojej protektorki, w tym wypadku królowej. Niewątpliwie różnił je status. Kotowska przebywała na dworach sekretnie, w pełnej tajemnicy, tak aby nie dowiedziała się o tym szlachta obradująca na sejmie. Nie chciano narazić autorytetu króla oraz uczynić despektu podkanclerzowi i hetmanowi polnemu litewskiemu Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi, który niczego nie zdołał osiągnąć podczas swojej oficjalnej misji. Z kolei Teresa z Gosiewskich Słuszkowa, poza aprobatą ze strony królowej, posiadała z nadania tytuł posłowej ekstraordynaryjnej. Nie można jednak przecenić roli Gosiewskiej. Jej zadania zostały najpewniej ograniczone do kwestii potwierdzenia zawarcia związku małżeńskiego, a zatem zakresowo niemalże identycznych, jakie powierzono w 1645 r. Renée du Bec-Créspin. Jedno jest niemal pewne – w czasach saskich i stanisławowskich

59 K. Targosz, *Uczony dwór Ludwiki Marii (1646–1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych*, wyd. 2, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2015, s. 450–477.

60 B. Popiołek, *Królowa bez korony. Studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669–1729*, Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, Kraków 1996.

kobiety zaczęły nadrabiać czas utracony wobec sukcesów elit francuskich w zakresie aktywności politycznej⁶¹.

Źródła archiwalne

Archives du Ministère des Affaires Étrangères w Paryżu (dalej: AMAE), Rome 519.
Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie,
Archiwum Komierowskich, sygn. 76/101,
Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 12.
Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, sygn. 1130.
Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. 76.
Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukraińskiej Akademii Nauk im. W. Stefa-
nyka, fond 5, opis 1, nr 6619.

Starodruki

Zaluski A. Ch., *Epistolae historico-familiares*, t. III, Brunsbergae 1710.

Edycje źródłowe

Archiwum Spraw Zagranicznych francuskie do dziejów Jana III, t. I, wyd. K. Waliszewski,
Akademia Umiejętności, Kraków 1870.
[Chavagnac G. de], *Elekcja Michała Wiśniowieckiego. Z pamiętników Kaspra hrabiego
Chavagnac*, „Athenemu. Pismo poświęcone historii, literaturze, sztukom i kry-
tyce” 1841, t. 1, s. 19–26.
Courcillon P. de marquis de Dangeau, *Journal du marquis de Dangeau*, t. 5 1694–
1696, Firmin Didot Frères, Paris 1855.
Listy Teresy Kunegundy Sobieskiej elektorowej bawarskiej, wyd. J. T. L., „Biblioteka
Warszawska” 1877, t. II, z. 5.
Mongrillon M. de, *Pamiętnik sekretarza ambasady francuskiej w Polsce pod koniec
panowania Jana III oraz w okresie bezkrólewia i wolnej elekcji po jego zgonie (1694–
1698)*, wyd. Ł. Częścik, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–
Kraków 1982.

61 B. Popiołek, *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji kliental-
nych w czasach saskich*, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa
2020, passim; K. Kuras, *Rola wybitnych kobiet w polityce w czasach Augusta III
Sasa*, [w:] *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu iw dobie staro-
polskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, DiG, Warszawa 2012,
s. 261–278.

- Sarnecki K., *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, t. 1, *Diariusz 1691–1695*, wyd. J. Woźniński, Wrocław 2005.
- Wiśniowiecki J. A., *Ilias Polski (1700–1710)*, wyd. P. P. Romaniuk, J. Burdowicz-Nowicki, Neriton, Warszawa 2018

Literatura przedmiotu:

- Allen G., *The Rise of the Ambassadors: English Ambassadorial Wives and Early Modern Diplomatic Culture*, "The Historical Journal" 2019, t. 62, s. 617–638.
- Anne d'Autriche: *infante d'Espagne et reine de France*, ed. Ch. Grell, CEEH, Versailles 2009.
- Aronson N., *Madame de Rambouillete ou le magicienne de la chambre bleue*, Fayard, Paris 1988.
- Beyond Ambassadors, Consuls, Missionaries, and Spies in Premodern Diplomacy*, eds M. A. Ebben, L. Sicking, Brill, Leiden 2021.
- Bély L., *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne*, Presses Universitaires de France, Paris 2007.
- Broomhal S., *The Identities of Catherine de' Medici*, Brill, Brussels 2021.
- Caprio F. de, *Il tramonto di un regno. Il declino di Jan Sobieski dopo il trionfo di Vienna*, Sette Città, Viterbo 2014.
- Caprio F. de, *Madame de Guébriant in viaggio per la Tuscia*, [w:] *Viaggio e identità dei luoghi. Immagini della Tuscia*, a cura di S. Pifferi, Sette Città, Viterbo 2011, s. 101–118.
- Caprio Motta F. de, *Maria Ludovica Gonzaga. Una principessa franco-montovana sul trono di Polonia*, Sette Città, Viterbo 2002.
- Couchman J., *Adlige Hugenottinnen, Korrespondenznetzwerke und Diplomatie: Éléonore de Roye (1535–1564) und Louise de Coligny (1555–1620)*, [w:] *Das Geschlecht der Diplomatie, Geschlechterrollen in den Außenbeziehungen vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, ed. C. Bastian, E. K. Dade, H. von Thiessen et al., Böhlau Verlag, Vienna 2014, s. 51–68.
- Cravieri B., *Złoty wiek konwersacji*, tłum. J. Ugniewska, K. Żaboklicki, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009.
- Cueto D. G., *A Spanish Ambassadress in Rome: Doña Leonor de Melo, Marchioness of Castel Rodrigo (1632–1641)*, [w:] *Gender and Diplomacy. Women and Men in European Embassies from the 15th to the 18th Century*, eds R. Anderson, L. Oliván Santaliestra, S. Suner, Holitzer Verlag, Wien 2021, s. 329–357.
- Czamańska I., *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2007.
- Desenclos C., *Women place in diplomacy through the french diplomacy: Correspondence of early seventeenth century*, [w:] *Gender and diplomacy. Women and men in european embassies from the 15th to the 18th century*, eds R. Anderson, L. Oliván Santaliestra, S. Suner, Holitzer Verlag, Wien 2021, s. 45–63.

- Dygdała J., Kucharski A., *Podróż królowny Sobieskiej, a także kilka magnackich grand tour z XVII/XVIII wieku w relacjach Samuela Kazimierza Szwykowskiego*, „Czasz Nowożytny” 2014, t. 27, s. 31–57.
- Fayard J., *Attempts to build a „Third Party” in North Germany 1690–1694*, [w:] *Louis XIV and Europe*, ed. R. Hatton, Ohio State University Press, Plymouth 1976, s. 213–240.
- Frost R., *The Ethiopian and the elephant? Queen Louise Marie Gonzaga and queenship in elective monarchy, 1645–1667*, „Slavonic and East European Review” 2003, vol. XCI, z. 4, s. 787–817.
- Garbusińska D., „Niewieście rządu” w świetle satyry i pism politycznych z czasów Jana Sobieskiego, [w:] *Studia i materiały z czasów Jana Sobieskiego*, red. K. Matwijowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.
- Geevers L., *Ties, triangles and tangles: Catherine de Medici as Philip II of Spain’s Mother-in-Law*, „The Court Historian” 2020, vol. 25, nr 3, s. 186–200.
- Gilbert J., *La politique extérieure de Louise de Savoie. Relations diplomatiques de la France et de l’Angleterre pendant la captivité de François Ier (1525–1526)*, Émile Bouillon Éditeur, Paris 1892.
- Glinka J., Żaryn S., *Adam i Małgorzata Kotowscy, ich życie i mecenat na Nowym Mieście*, [w:] *Szkice nowomiejskie*, Arkady, Warszawa 1961.
- Hanotin G., *Femmes et négociations diplomatiques entre France et Espagne au XVIIIe siècle*, „Genre & Histoire. La revue de l’Association Mnémosyne” 2013, nr 12–13, s. 25–47.
- Isolle J., *Deux Angevins: Abel Servien, Augustine Le Roux et les traités de Westphalie*, „La Province du Maine” 1977, t. 79, s. 399–416.
- Keckowa A., hasło: *Kotowska Małgorzata z Durantów*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, t. XIV, s. 487–488.
- Keller K., *Frauen – Hof – Diplomatie: Die hörsche Gesellschaft als Handlungsraum von Frauen in Außenbeziehungen*, [w:] *Das Geschlecht der Diplomatie, Geschlechterrollen in den Außenbeziehungen vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, ed. C. Bastian, E. K. Dade, H. von Thiesen et al., Böhlau Verlag, Vienna 2014, s. 33–50.
- Keller K., *Mit den Mitteln einer Frau: Handlungsspielräume adliger Frauen in Politik und Diplomatie*, [w:] *Akteure der Aussenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*, ed. H. von Thiesen, Ch. Windler, Böhlau Verlag, Köln 2010, s. 219–244.
- Komaszyński M., *Jan III Sobieski a Bałtyk*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1983.
- Komaszyński M., *Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska (1641–1716) królowa Polski*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984.
- Komaszyński M., *Tajna misja ambasadora Jana III Sobieskiego w Brukseli (1695)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka” 1992, t. XLVII, nr 1–2, s. 117–122.
- Komaszyński M., *Teresa Kunegunda Sobieska*, PIW, Warszawa 1982.
- Kruedener C. von, *Kurfürstin Therese Kunigunde von Bayern (1676–1730): und ihre Friedenspolitik in europäischen Dimensionen zwischen Papst und Kaiser*, Friedrich Pustet Verlag, Regensburg 2020.

- Kuras K., *Rola wybitnych kobiet w polityce w czasach Augusta III Sasa*, [w:] *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, DiG, Warszawa 2012.
- Kuras K., „Wojna totalna” w opiniach siedemnastowiecznych. Zbombardowanie Brukseli przez Ludwika XIV w 1695, „*Studia Historyczne*” 2014, t. LXII, z. 2 (226), s. 197–199.
- Kühnel F., *Minister-like Cleverness, Understanding and Influence on Affairs: Ambassadors in Everyday Business and Courtly Ceremonies at the Turn of the Eighteenth Century*, [w:] *Practices of Diplomacy in the Early Modern World c. 1410–1800*, eds T. A. Sowerby, J. Hennings, Routledge, Abingdon 2017, s. 144–160.
- Lauzon M., „*In the Name of the Princesses of France*”: Marie Petit and the 1706 French Diplomatic Mission to Safavid Iran, “*Journal of World History*” 2014, vol. 25, nr 2/3, s. 341–371.
- Lecarpentier E., *La reine diplomate: Marie de Médicis et les cours italiennes*, [w:] *Femmes et pouvoir politique. Les princesses d'Europe, XVe–XVIIIe siècle*, sous la direction d'I. Poutrin, M.-K. Schaub, Édition Bréal, Paris 2007, s. 182–193.
- Libiszowska Z., *Ludwika Maria w Berlinie (28 VI – 3 VII 1658)*, [w:] *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. K. Matwijowski, Z. Wójcik, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1988, s. 219–231.
- Libiszowska Z., *Żona dwóch Wazów, Książka i Wiedza, Warszawa 1963.*
- Ludwika Maria Gonzaga (1611–1667). Między Paryżem a Warszawą*, red. A. Kalinowska, P. Tyszka, Ars Regia, Warszawa 2019.
- Magdziarz W. S., *Kilka uwag o Annie Genowefie de Longueville*, [w:] *Inter majestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stolicki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Historia Jagiellonica, Kraków 2010, s. 348–352.
- Malinowska M., *Sytuacja kobiet w siedemnastowiecznej Francji i Polsce*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Mallet D., *Louis-Marie de Gonzague à Varsovie: son entrée en politique vue par son secrétaire Pierre de Noyers (1646–1648)*, [w:] *France-Pologne. Contacts, échanges culturels, représentations (fin XVIIe–fin XIXe siècle)*, textes réunis par J. Dumanowski, M. Figeac, D. Tollet, Honoré Champion, Paris 2016, s. 51–69.
- Michon C., *Le rôle politique de Louise de Savoie (1515–1531)*, [w:] *Louise de Savoie (1467–1531)*, dir. P. Brioiest, L. Fagnart, C. Michon, Presses Universitaires de Rennes, Tours 2015, s. 103–116.
- Modesti A., *Diplomatic and cultural partnerships in early modern Europe: Vittoria della Rovere and Cosimo III de' Medici*, [w:] *Moving elites: Women and cultural transfers in the European Court System*, eds G. Calvi, I. Chabot, EUI Working Paper, Florence 2010, s. 157–181.
- Nahlik S. E., *Narodziny nowożytnej dyplomacji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971.
- Oliván Santaliestra L., *Judith Rebecca von Wrbná and Maria Sophia von Dietrichstein: Two imperial ambassadors from the Kingdom of Bohemia at the court of Madrid (1653–1674)*, “*Theatrum Historiae*”, 2016, t. 19, s. 95–117.

- Oliván Santaliestra L., *Lady Anne Fanshawe, ambassador of England at the court of Madrid (1664–1666)*, [w:] *Women, diplomacy and international politics since 1500*, eds G. Sluga, C. James, Routledge, London–New York 2016, s. 68–85.
- Oliván Santaliestra L., *Who was the embajadora? Concept, treatises and examples (1580–1674), Gender and diplomacy. Women and men in european embassies from the 15th to the 18th Century*, eds R. Anderson, L. Oliván Santaliestra, S. Suner, Holitzer Verlag, Wien 2021, s. 205–212.
- Pietrzak J., *Ceremoniał wjazdu w epoce nowożytnej na przykładzie podróży Teresy Kunegundy Sobieskiej do Brukseli na przełomie 1694 i 1695 r. Scenariusz i interpretacja uroczystości*, „Res Historica” 2018, vol. 46, s. 87–120.
- Pietrzak J., *Czy skandal, czyli dzieje pewnego konfliktu na dworze Jana III Sobieskiego w latach 1691–1692*, [w:] *Skandal w kulturze europejskiej i amerykańskiej*, t. 1, *Tabu – trend – transgresja*, red. B. Płonka-Syroka, M. Dąbrowska, J. Nadolna, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2013, s. 81–95.
- Pietrzak J., *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694)*, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2016.
- Popiołek B., *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich*, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2020.
- Popiołek B., *Kobięcy świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2003.
- Popiołek B., *Królowa bez korony. Studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669–1729*, Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, Kraków 1996.
- Popiołek B., *Między przestrzenią domową a wielką polityką. Aktywność publiczna kobiet w czasach saskich*, [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Chronicon, Wrocław 2016, s. 27–43.
- Popiołek B., *Na dworze Marii Kazimiery*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia CII 1992, s. 83–88.
- Poumarède G., *„Fidèle sujette” ou „mauvaise française”? Marie-Casimire de la Grange d’Arquien, Reine de Pologne, sous le regard des ambassadeurs de Louis XIV*, [w:] *France–Pologne. Contacts échanges culturels, représentations (fin XVIe–fin XIXe siècle, textes réunis par J. Dumanowski, M. Figeac, D. Tollet, Honoré Champion*, Paris 2016, s. 69–75.
- Prevost M., hasło: *Guébriant Renée du Bec-Créspein*, [w:] *Dictionnaire de Biographie Française*, 1985, t. XII, s. 1421–1422.
- Rachuba A., hasło: *Sapieżyna z Gosiewskich tv. Słuszkowa Teresa*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* 1994, t. XXXV, s. 173–174.
- Skrzypietz A., *Damy polskie wobec kandydatury księcia Conti podczas elekcji w 1697 roku*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga ofiarowana profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001, s. 117–123.
- Skrzypietz A., *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009.

- Skrzypietz A., *Melchior de Polignac i jego misja na dworze Jana III Sobieskiego*, [w:] *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVIII wieku*, red. R. Skowron, Societas Vistulana, Kraków 2009, s. 421–441.
- Skrzypietz A., „Regentka” Polski – fakty i mity w biografii Marii Kazimierzy, [w:] *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A. A. Kluczek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 380–393.
- Skrzypietz A., *Wyprawa Małgorzaty de Valois do Spa – kuracja lecznicza czy misja dyplomatyczna?*, [w:] *Miasto jako przedmiot refleksji i fascynacji: rozważania socjologiczne i historyczne*, red. Z. Hojka, K. Wojtasik, D. Domżański et al., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 23–38.
- Targosz K., *Sawantki w Polsce. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk magnackich w XVII wieku*, Retro-Art, Warszawa 1997.
- Targosz K., *Uczony dwór Ludwika Marii (1646–1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych*, wyd. 2, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa 2015.
- Tischer A., *Eine französische Botschafterin in Polen 1645–1646. Die Gesandtschaftsreise Renée de Guébriants zum Hofe Władysław IV*, „L'Homme: Europäische Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft” 2001, t. 12, nr 2, s. 305–321.
- Varenes J.-Ch., *Anne de Bourbon, roi de France*, Perrin, Paris 1978; S. Broomhall, *In the Orbit of the King Women, Power, and Authority at the French Court, 1483–1563*, [w:] *Women and Power at the French Court, 1483–1563*, ed. S. Broomhall, Amsterdam University Press, Amsterdam 2018, s. 9–39.
- Vergnes S., *Les Frondeuses. Une révolte au féminin (1643–1661)*, Seyssel, Paris 2013.
- Viennot É., *Comment contrecarrer la loi salique? Trois commanditaires de livres d'histoire au XVIe siècle: Anne de France, Louise de Savoie et Catherine de Médicis*, [w:] *Les Femmes et l'écriture de l'histoire, 1400–1800*, dir. S. Steinberg, J.-C. Arnould, Rouen-Havre 2008, s. 73–88.
- Wallnig P., *Eine kaiserliche Botschafterin in Rom? Eine Zeremonialinstruktion für Maria Ernestine Gräfin Gallas (1716)*, [w:] *Reichsitalien in Mittelalter und Neuzeit*, ed. R. Rebitsch, M. Schnettger, E. Taddei, Studien Verlag, Innsbruck 2016, s. 185–197.
- Wilson-Chevalier K., *Gender and Cultural Power in Global Perspective*, [w:] *Gender and Political Culture in Early Modern Europe*, eds J. Daybell, S. Norrhem, Routledge, London 2016, s. 217–235.

Opracowania internetowe

- Kam M. M., „I Am Believed to Be Initiated into the Secrets of the Greats”: Secrecy, Intelligence, and Self-Fashioning in the Writings of Mesdames De Blau and Du Noyer, University of Hawai'i at Manoa, <<https://www.proquest.com/openview/4a9dca4c3212ffa9a14bd35aae1b463b/1?pqorigsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>> [dostęp: 10 I 2022].